

מבוא למערכת המשפט

שיעורו של הרב אברהם שילר

מבוא למערכת המשפט

ראשי פרקים:

- א. הצורך במשפט.
- ב. מטרת המשפט.
- ג. חובת הקמת בתי דין.
- ד. פירוט בתי הדין.
- ה. מערכת משפט.
 1. עצת יתרו.
 2. הציווי לדורות.
- ו. פעולת ביה"ד: הוראה, דין, כפיה.
- ז. תפקיד ביה"ד: יוזמה או שרות הציבור.
- ח. משטרה.
- ט. נספח: בי"ד מרכזי שבטי.

הצורך במשפט

- האם ע"פ תורתנו הצורך במשפט הוא קיום מצות ד' או שהוא צורך אנושי טבעי. ודאי ששני הדברים נכונים. מצות ד' היא להעמיד שופטים ככתוב שופטים ושוטרים תתן לך, אבל מצוה זו אינה מקפת הכל וצריך להוסיף לה את הצורך האנושי הטבעי.
1. למשל כתב חידושי הרי"מ (תחילת חו"מ) שמצות שופטים תתן לך כוללת רק העמדת בי"ד של כ"ג שמתמנים ע"י בי"ד הגדול. אבל העמדת בי"ד של ג' ולמשל במקום שאינו ראוי לבי"ד של כ"ג אינה כלולה במצות התורה וחובה על הציבור להעמיד בתי דין כאלה רק כדי שלא יהיו ישראל גרועים מבני נח ומשום שא"א להשאיר ציבור בלי שופט.
 2. ועוד יש לציין ש"א שבחול" אין מצות מינוי דיינים¹. ויש לשאול איך ייתכן מצב כזה. הרי

1. כן מבואר במאירי (מכות ז, א): בשערך אתה חייב להושיב בתי דינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר אבל בחוצה לארץ אי אתה מושיב בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר כלומר שאינך חייב בכך אלא שאם הם ממנין שם, יש בהן תורת סנהדרין. וכן דעת החינוך (מצוה תצא). וכן הבין רמב"ן ריש פרשת שופטים בדעת רמב"ם וכן עולה מסהמ"צ לרמב"ם עשה קעו. אמנם האחרונים נחלקו בביאור דעת רמב"ם בענין זה בהל' סנהדרין א, ב.

בלא שופטים ושוטרים איש את רעהו חיים בלעו ואיך יישאר ציבור ישראלי בלא בית דין. אלא ודאי צריך דיינים בא"י ובחול"ל. בא"י זו מצוה ובחול"ל (אם יש ישראלים הדרים שם) הרי זה דבר טבעי הנובע מסדר החיים הפשוט שצריך להעמיד שופטים?

3. עוד י"ל: נחלקו חכמים ותנא דבי מנשה (סנהדרין נ, ב) אם נצטוו בני נח על מינוי דיינים. והרי איך אפשר לחברה אנושית להתקיים בלי דין ודיין, ומה סבר תנא דבי מנשה. אלא לכו"ע יעמידו דיינים, רק שלחכמים זו מצות התורה ולתנא דבי מנשה זהו סדר טבעי.

מטרות המשפט

מהם מטרות המשפט:

1. שכונה בישראל.

השופטים מתקנים את הסדר החברתי את חיי הציבור ואת חיי הפרט בישראל ועי"ז שורה השכונה בישראל. כ"כ ר"ן בדרשותיו (דרוש יא) והאברבנאל (דברים יז, ח. ההודעה הד') שענין המשפט הוא חלות השפעה האלוהי בישראל.

2. תורה בישראל.

השופטים הם המשך התורה בישראל. בתחילת הלי' ממרים כתב רמב"ם: בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה והם עמודי ההוראה. ויש להוסיף על דבריו ששאר בתי הדין הם הענפים של עמוד התורה המרכזי. השופטים מצמיחים את התורה במובנה הלימודי ע"י פרשנות חקיקה גזירות ואישור מנהגים, והם מעמידים את חוקי התורה הישנים והחדשים במובן המעשי ע"י תוכחה וכפייה לקיום המצוות.

3. תיקון העולם בסדר חברתי.

השופטים עושים צדק ומענישים את הרשעים ועי"ז הם מסייעים לתיקון העולם.

חובת הקמת בתי דין

התורה מצוה: שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך. על מי חלה חובה זו. על הציבור או על בית הדין הגדול.

2 השבנו על השאלה איך אפשר לקיים חיי ציבור בחול"ל בלי ב"ד. אבל יש לשאול עוד מדוע אכן לא צייתה התורה על מינוי דיינים בחול"ל. ויל שכל המצוות שנהוגות בחול"ל עניינן שאם ישראלי יוצא לחול"ל באופן ארעי הרי יש לו סדרי חיים של אר"ח וי"ד וכו'. המצוות הנהוגות בחול"ל מכוונות לסדר ארעי של חיים. אבל מינוי דיינים זהו עניין ששייך רק לישיבת קבע של ציבור ישראלי בחול"ל וזו גלות ולשיטת המאירי הנ"ל אין התורה מצוה מצוות של חיי קבע בגלות. כיצא בזה אין מצוה להקים ערי מקלט בחול"ל שגם זו מצוה השייכת למצב חיים קבוע. לשון אחרת: אכן א"א לחיות בחול"ל בלי ב"ד וזה יורז את הציבור לחזור לא"י.

1. חובת הציבור.

בפשטות מצוה זו חלה על כל ישראל. על הציבור. דאל"כ היתה צריכה התורה לבאר שהמצוה מוטלת על מישהו אחר.

כן הוא בחינוך (מצוה תצא): וזאת אחת מן המצוות המוטלות על הציבור כולן שבכל מקום ומקום, וציבור הראוי לקבוע ביניהם בית דין. ולא קבעו להם ביטלו עשה זה. ויש לנו ללמוד מזה שאף על פי שאין לנו היום בעוונותינו סמוכים, שיש לכל קהל וקהל שבכל מקום למנות ביניהם קצת מן הטובים שבהם שיהיה להם כח על כולם להכריחם וכו'.

יש לעיין האם זו חובה לאומית כללית או חובה מקומית שכל קהילה מחויבת להעמיד לעצמה בית דין. החינוך שכתב חובה לכל קהל וקהל - זה בגלות, אבל כשישראל בארצם שמא החובה היא לאומית כללית.

2. בי"ד הגדול.

במשנה בריש סנהדרין: אין עושין סנהדריות לשבטים אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. כמה אחרונים סברו שכוונת המשנה היא שבי"ד הגדול הוא האחראי הוא המצווה על מינוי בתי דין שתחתיו. (מתוך כך התקשו חידושי הרי"מ האמרי בינה והר"י פערלא איך כתבו ראשונים שמדאו' המצוה כוללת גם העמדת בי"ד של ג' דיינים, הרי אין בי"ד הגדול ממנה בי"ד של ג'. שלשתם תירצו שאכן מצות העמדת בי"ד של ג' מוטלת על הציבור ולא על בי"ד הגדול, ואינה כלולה במצות שופטים תתן לך, אלא נלמדת ממקור אחר).

הר"ן (טז, ב) ביאר כך את דעת רש"י על דברי ר' יהודה בברייתא שם שאמר: אחד ממנה על כולן. ורש"י פירש שהממונה הוא סנהדרי גדולה. וע"ז כתב ר"ן: נראה דה"ק סנהדרי גדולה ממנה כל הסנהדראות על כל העיירות ועל השבטים שנאמר תתן דמשמע דלבי"ד של ע"א קא מזהיר, ונראה לי דר"י לא פליג את"ק לפירוש רש"י.

3. ביאור המשנה.

יש לפקפק בהבנה זו ולומר שביה"ד הגדול רק מאשר את בחירת הציבור ונותן לה תוקף. שהרי לא אמרה המשנה: בי"ד הגדול עושה סנהדריות וכו'. אלא אמרה: אין עושין. אלא ע"פ בי"ד, והכוונה: באישור ביה"ד.

אמנם בדק"ס הביא שבכת"י פ ובמשניות נאפולי בירושלמי הגירסא: אין עושין. אלא בבי"ד של ע"א. (אלא שגם לעיל במשנה כשאמרו: אין דנין לא את השבט וכו' אלא ע"פ בי"ד של ע"א, יש שם גירסא: בבי"ד. ושם הכוונה היא כמו: ע"פ בי"ד).

בגמ' (טז, ב) כששאלו מנין שזהו תפקידו של ביה"ד הגדול, השיבו: כדאשכתן במשה דאוקי סנהדראות. א"כ מדובר על משה רבנו שלא רק מאשר הקמת בתי דין אלא ממנה אותם בעצמו.

4. שיטת רמב"ם.

בבירור דעת רמב"ם בזה יש מבוכה. בסהמ"צ (עשה קעו) משמע שהציבור ממנה שכך כתב שם: יתמנו בכל עיר כ"ג. ויתמנו בירושלים ב"ד הגדול. ויתמנה.. נשיא.. ועיר (קטנה) יתמנו בה ג'. והם ימנו שוטרים.. א"כ רק אצל השוטרים כתב: והם ימנו וכו'. וכן לא פתח בנשיא שממנה את ב"ד הגדול ומהם למטה. וכן בהלכות (פ"א) כתב: קובעין בתחילה ב"ד הגדול.. ועוד מעמידין שני בתי דינין של כ"ג.. ומעמידין בכל עיר וכו'. ולא כתב שב"ד הגדול מעמיד.

בפ"ה ה"א בדפוס רמב"ם כתוב כלשון המשנה אין עושין סנהדרי קטנה וכו' אלא ע"פ ב"ד של ע"א. וי"ל כדברינו שב"ד אינו מעמיד אלא מאשר את העמדת הציבור. במהדו' פרנקל ציין שבב' כת" כתוב: אין עושין.. אלא בב"ד.. וגם זה אפשר לפרש כדלעיל.

אמנם ברוב כותה" שינה רמב"ם מלשון המשנה וכתב: אין עושין סנהדרי וכו' אלא ב"ד של ע"א. א"כ לא: ע"פ ב"ד, אלא ביה"ד הם הממנים. וכדברי האחרונים הנ"ל. וא"כ צ"ע בדעת רמב"ם³.

פירוט בתי הדין

אלו בתי דין אנו מכירים.

מלך.

האם המלך עוסק במשפט. האם המלך נחשב ב"ד.

ודאי שתפקידו העיקרי של המלך הוא העיסוק במימשל פנימי בסידור חיי העם ובהנהגה חיצונית ביציאה למלחמות. אמנם המלך משמש גם כדיין: למשל שלמה והנשים הזונות. נתן הנביא בא לקבול לפני המלך על עוול ואינו פונה לב"ד. אדרבא לא מצאנו בתנ"ך בית דין העוסק בשיפוט יותר ממה שמצאנו מלך העוסק בזה. (מצאנו בית דין במקרא במלכים א, כא: איזבל מושיבה ב"ד שידון את נבות על שברך אלהים. וכן במעשה בעז הגואל ורות).

בסוגיא זו עסק כידוע הר"ן בדרשותיו (דרשה יא) והבחין בין משפט המלך ומשפט הדיינים בב' אופנים: א - הדיין עוסק בחוק הקבוע והמלך בהוראות שעה. ב - הדיין רוב עיסוקו בחוק הקבוע. המלך יותר בהוראות שעה. האבני נזר (ו"ד שיג אות מז-נב) משיג על הר"ן ומביא ראיות רבות שמלך דן כדיין ולא רק בהוראות שעה.

יש להוסיף על דבריו שלא רק שמצאנו את המלך כדיין אלא מצאנו אותו אפילו כמחוקק:

במס' שבת (יד, ב): שלמה ובית דינו תיקנו עירובין ונטילת ידיים.

3. כשנעשית סנהדרי קטנה ע"פ ב"ד הגדול, סובר רש"י (במשנה ריש סנהדרין) שב"ד הגדול יוצא ומושיב את הסנהדרי הקטנה. ואילו הרמ"ה (טו, ב ד"ה מתני') חולק וסובר שהסנהדרי הקטנה הולכים אל ביה"ד הגדול. וביאר הרב ישראלי (התורה והמדינה כרך ז-ח עמל קעז בהערה) שנחלקו אם ב"ד הגדול הוא הממנה (כך סובר רש"י) ולכן ביה"ד יוצא ומושיב או שביה"ד רק מאשר (רמזה) וא"כ יבואו אליו ויאשר.

4. הוא טוען שכיון שר"ן לא כתב להלכה לכן לא דק.

בפסחים (צב, א): ויעמד יהושפט בקהל יהודה וירושלים בבית ה' לפני החצר החדשה מאי חצר החדשה שחדשו בו דבר ואמרו טבול יום לא יכנס במחנה ליהוה. וע"ז כתבו המאירי (יבמות ז, ב) ורע"ב (כלים פ"א מ"ח) יהושפט ובית דינו גזרו על טבול יום וכו'. אמנם בגמ' לא נאמר בפירוש שיהושפט הוא המחוקק.

בע"ז (לו, ב): בית דינו של דוד גזרו על ייחוד. וברמב"ם (איטו"ב כב, ג. וכן בעוד ראשונים) גזר דוד ובית דינו. וכן בסנהדרין (יב, א): חזקיה מלך יהודה עיבר את השנה.

המשנה בתחילת אבות מתארת את שרשרת העברת התורה לדורות. בשרשרת זו לא נזכרו מלכים כלל. רק זקנים ונביאים. גם רמב"ם בהקדמה למשנה תורה תיאר שרשרת זו וגם הוא הזכיר זקנים ונביאים ולא הזכיר מלכים. אבל הוסיף: דוד ובית דינו. (את שלמה ויהושפט לא הזכיר רמב"ם).

אם המלך שימש כמחוקק כללי אין ספק שהוא שימש כראש הסנהדרין.

בתי דין.

בתורה מצאנו בפירוש את ביה"ד הגדול - כי יפלא ממך דבר וכו' וקמת ועלית וכו' אל השופט וכו'. (דברים יז, ח) וכן שופטים בכל שערך. בי"ד עירוני. ואולי גם - לשבטיך. בי"ד שבטי⁵ (שם טז, יח).

בדברי חכמים מצאנו בתי דין נוספים: בספרי (פרשת שופטים. וכן במשנה בסנהדרין פו, ב) הזכירו בי"ד שעל פתח העזרה ובי"ד שעל פתח הר הבית. המלבי"ם ציין רמז לזה מהכפילות בפסוק: ועלית אל המקום, זה בי"ד שבהר הבית. ובאת אל הכהנים הלויים, זה בי"ד שבפתח העזרה. ואל השופט, זה בי"ד הגדול.

במכות (ז, א) וסנהדרין (נו, ב) הזכירו בי"ד בכל פלך. ונראה שזהו בי"ד אזורי והוא מקביל לבי"ד שבטי. עליו מדובר בזמן בית שני ואילך, בזמן שאין בישראל חלוקה לשבטים.

המשנה בתחילת סנהדרין קבעה שסנהדרי קטנה עירונית מעמידים רק בעיר שישיבה מספר תושבים מסוים ועפ"ז כתב רמב"ם (הל' סנהדרין א, ד) שבעיר שהיא קטנה משיעור זה יעמידו בי"ד של ג' דיינים. א"כ יש בי"ד עירוני של מקום גדול ויש בי"ד עירוני של מקום קטן.

לסיכום - אפשר לדבר על מספר בתי דין:

- א. בי"ד הגדול. (ע"א דיינים).
- ב. בי"ד בעזרה ובהר הבית. (כ"ג דיינים).
- ג. בי"ד מרכזי שבטי או בי"ד של פלך. (כ"ג דיינים).
- ד. בי"ד עירוני בעיר גדולה (כ"ג דיינים).
- ה. בי"ד בעיר קטנה (ג' דיינים).

5. צ"ע אם התורה חייבה להקים בי"ד מרכזי שבטי. ע' נספח.

6. להלן בנספח יבואר שאולי יש להוסיף בי"ד שכונתי בעיר שיש בה בני ב' שבטים. וכן יש להוסיף בי"ד של כהנים המוזכר במשנה כתובת פ"א.

מערכת משפט

האם תורתנו מחייבת מערכת משפט מדורגת של בתי דין. או שמא התורה צייתה רק על עצם הצורך בשופטים ועל פריסתם בכל שערך אבל לא חייבה שיהא ביניהם קשר של מערכת מדורגת. ואם התורה לא חייבה, האם חכמים תיקנו סדר כזה.

עצת יתרו.

יש לעיין במערכת המשפט שמצאנו בעצת יתרו למשה:

1. תפקיד שרי האלפים שרי המאות וכו'.

אנשים אלו נקראו בשם שרים. שרי אלפים וכו'. התואר: שר - לרוב עניינו ממונה מנהלי או צבאי. כמו "שרי המלך" שעוסקים במינהל או "שרי צבא" שעוסקים במלחמה. אפילו השם: שופט - שייך להנהגת הציבור כתפקיד המלך כמו בספר שופטים שענין השופטים היה בעיקר למשול. גם הפועל: לשפוט - עניינו לפעמים לצאת למלחמה כמו בשופטים ג, י: וישפט את ישראל ויצא למלחמה. וכן בשמו"א ח, כ: ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתינו.

במה עסקו השרים שמונו בעצת יתרו. האם היו דיינים או עסקו במימשל. (במלחמת מדין שנערכה בתקופה היא מצאנו שרי אלפים ומאות בראש הצבא (במדבר לא) אבל לא ברור שאלו הם השרים שנבחרו בעצת יתרו. כי שמא למלחמה מינו "פקודי חיל" שרים שמוכשרים לענין הצבאי).

אין להביא ראיה מהתכונות שנדרשו לשרים הללו (אנשי חיל וכו') כי אף שתכונות אלו אכן נצרכות לדיינים אבל הרי הן נצרכות גם למושלים. גם תיאור התפקיד: ושפטו את העם בכל עת, ניתן להתפרש כדלעיל כפעולת מימשל.

אמנם ודאי ששרים אלו שימשו כדיינים והראיה מן הציווים לשרים אלו: לא תכירו פנים במשפט כקטון כגדול תשמעון לא תגורו מפני איש וכו' (דברים א, יז). אלו ודאי הוראות לדיינים. וכן פשוט ברש"י ורמב"ן שם ועוד. גם הכלל: כל הדבר הקשה יביאו אליך, מתאים יותר לדיינים ופחות למינהל.

2. יחס השרים הנ"ל לביה"ד הגדול.

האם שרי האלפים או חלק מהם שימשו כבית הדין הגדול, או שביה"ד הגדול הוא מעל שרי האלפים.

שבעים זקנים מצאנו בתורה בעליית משה להר סיני (שמות כד, ט) ואח"כ במעשה קברות התאווה (במדבר יא, טז). בתנחומא (בהעלותך יד) ציינו שכבר במצרים היו ע' זקנים.

מה היחס בין השרים לע' הזקנים.

במכילתא (יתרו פרשה ב) מפורש: וגם כל העם הזה וגו'. אהרן נדב ואביהוא וע' איש מזקני ישראל יבא לשלום. א"כ השרים נוספו למשה וע' הזקנים. וכן בספרי (דברים פסקא ה): מניתי עליכם ע' זקנים ושרי אלפים ושרי מאות ושרי נ' ושרי עשרות. (ע' גם תנחומא ויגש ז - ויצא משה לקראת חותנו, מי היה רואה משה יוצא ואינו יוצא, שרי אלפים ושרי מאות יוצאין ולא היה יוצא, שבעים זקנים יוצאין ולא היה יוצא).
א"כ ע' הזקנים שימשו לכאורה כביה"ד הגדול והשרים הנ"ל דינים מתחתם.

אמנם קשה לכאורה מסוגיא דקידושין (עו, ב. הדומה לסוגיא בסנהדרין יז, א): הגמ' שם מבררת שהיושב בסנהדרין צריך שיהא ממשפחה מיוחסת ומביאה ראיה מע' הזקנים של מעשה קברות התאווה. ודוחה: ודלמא משום שכינה. ורש"י (ד"ה ודלמא משום שכינה) ביאר: שמא סנהדרין שבאותה שעה הוצרכו להיות מיוחסין משום שכינה על שם נבואה נאספו שם כדכתיב ואצלתי מן הרוח וגו' אבל סנהדרין שהן לדון כגון סנהדרין דיתרו חותן משה לא (וכלומר שמא לא צריכים להיות מיוחסים). א"כ לפי"ז לכאורה דוקא השרים של עצת יתרו שימשו כדיינים ואילו ע' הזקנים של מעשה קברות התאווה אינם ביה"ד הגדול אלא בעלי נבואה שהם מנהיגים רוחניים מחנכים (שזה מה שנדרש באותו זמן).

אמנם רמב"ם התייחס אל ע' הזקנים הנ"ל כביה"ד הגדול כשכתב (הל' סנהדרין ד, א): ביה"ד הגדול וכו' צריך שיהיה כל אחד מהן סמוך מפי הסמוך וכו' וכן השבעים זקנים משה רבינו סמכם ושרתה עליהן שכינה ואותן הזקנים סמכו לאחרים וכו'. וי"ל שלדעת רמב"ם מ"ש בסוגיא בקדושין הנ"ל זו רק דחיה במהלך הדיון, אבל במסקנה ע' הזקנים לא היו רק בעלי נבואה אלא גם ביה"ד הגדול. הכס"מ (הל' סנהדרין פ"ב סוף הל' א) כתב בדעת רמב"ם שדחיה זו: ודלמא משום שכינה, היא רק אליבא דר' יהודה ולא אליבא דרבנן ולכן רמב"ם התעלם מדחיה זו.

3. הדרוג.

האם השרים הנ"ל פעלו כמערכת מדורגת.

א. דרוג התכמה. בירור דבר קשה ע"י דיין גדול יותר:

בתורה: הדבר הקשה יביאו אל משה. לפי פשט הדברים אפשר לחשוב שכל שר עשרה שמתקשה מביא את הדבר ישירות אל משה. אבל א"כ מה תפקידו של שר חמישים ומעלה. אלא נראה שמשה רבנו הוא ראש הסולם ולפניו שלבים קודמים שפועלים בדרוג. שר עשרה ממונה על עשרה אנשים⁷. על חמישה שרי עשרות ממונה שר חמישים וכן הלאה. כל דיין שמתקשה בדין כלשהו מביא את הדברים לדיין שמעליו וכן הלאה ורק שרי אלפים מביאים את הדבר הקשה אל משה ובית דינו שהם ע' הזקנים.

7. א. על תשעה ע' תוס' סנהדרין יח, א ד"ה נמצאו. וכן שר חמישים ממונה על ארבעה שרי עשרות.

ב. בחירת הדיינים:

לפי פשטי המקראות משה רבנו לבדו בחר את כל השרים. רבנו בחיי (עה"ת) מדגיש שלכן נאמר ואתה תחזה שהוא לשון נבואה מלשון מחזה וחזון, והכוונה שיצטרך לנבואה בבחירה הזאת. או בהכרת פנים מכח חכמת הפרצוף.. ולכך הזהירו במלת ואתה כלומר ואתה בעצמך ולא על ידי צווי.

אמנם הנצי"ב (העמק דבר שמות יח, כא) פירש: לא שמשה בעצמו יבחר עד שרי עשרה שהוא מלאכה רבה לבחור ששים אלף איש להעמידם על המשרה הראוי לכל א'. אלא ישים בצווי. הוא יבחר שרי אלפים והמה כל שר האלף יבחרו עשרה באלפיהם לשרי מאות. ושרי מאות יבחרו שנים לשרי חמשים וכן לשרי עשרות. (וכן פירש בדברים א, טו). א"כ לדבריו גם בחירת הדיינים היתה בדרוג.

4. מספר הדיינים בכל דין.

יש לשאול: הרי שר עשרה ממונה לבדו על עשרה אנשים וצ"ע איך הוא דן אותם יחיד, הרי צריך בי"ד של ג' דיינים. בשלמא לדעת רב אחא (סנהדרין ג, א) שהודאות והלוואות מדאו' דנים אפילו ביחיד ושאר ענייני ממון שמצריכים ג' דיינים י"ל שאינם שכיחים ניחא. אבל איך יבאר את הענין ר' אבהו שמצריך ג' דיינים בכל דין ממון.

י"ל שמא מינוי זה פעל רק לפני מתן תורה ואז דנו כל ענייני ממונות בדיין יחיד כפי שמשה רבנו דן יחיד. ועוד שמא שרי עשרות עסקו רק בהוראת איסור והיתר (אמנם קודם מתן תורה איסור והיתר הוא תחום מצומצם) ודין ממון הוא דבר קשה שהעבירו לשר החמישים ושר החמישים צירף לו ב' שרי עשרות ודן. ודיני נפשות וכדו' הם דבר לא שגרתי שלצורכו יאספו כ"ג שרים באופן מיוחד.

באדרת אליו מובא בשם הגר"א (וכן הביא בשמו בעל הכתב והקבלה) שאמנם בסנהדרין ספ"א (יח, א) קראו לכל השרים הללו: דייני ישראל, אבל באמת רק שרי המאות תפקידם העיקרי היה לשמש דיינים ואילו שאר השרים עיקר עניינם היה שונה: שרי האלפים עסקו בעיקר בהנהגה, שרי החמישים לימדו תורה ושרי העשרות היו השוטרים. (לכאורה קשה על ביאור זה מהפסוק (דברים א, טו): ואתן אותם ראשים עליכם שרי אלפים וכו' ושרי עשרות ושוטרים, שמכאן נראה לכאורה שתפקיד שרי עשרות לחוד ושוטרים לחוד, אבל המלבי"ם פירש ג"כ: ושוטרים - היינו ששרי העשרות הם היו השוטרים).

המלבי"ם ביאר לפי"ז ששר מאה מצרף אליו את ב' שרי החמישים שתחתיו והם בי"ד של ג'. ובזה מיושבת שאלתנו דלעיל. ביאור זה של הגר"א מסיר גם את התמיהה על מספר הדיינים העצום: וכי כל עשרה אנשים זקוקים לדיין המיעד רק להם. וכי כ"כ הרבה מריבות יש בישראל. ואילו להגר"א רק כל מאה אנשים זקוקים לדיין. (וגם זה עדיין מספר גדול של דיינים).

ע"פ ביאור זה: בהנהגת המימשל הכללית מצאנו כאן מערכת מדורגת, אבל בדיינים יש רק ב' דרגות: ב"ד גדול ותחתיו דיינים רבים שרי מאות.

5. שרי אלפים וכו' או שופטים ושופטים.

לאן נעלמה עצת יתרו. מדוע התורה לא עיגנה את העצה הנ"ל בציווי לדורות. מדוע אין התורה מצווה בנוסח: שרי אלפים ושרי מאות וכו' תתן לך בכל שעריך.

נראה לומר שעצה זו מתאימה לעם שהולך במדבר בצורה צבאית מאורגנת מחולק למחנות ולשבטים. אמנם העם כולו נודד במדבר אבל בתוך המחנה הגדול הזה כל פרט שומר על מקומו הקבוע ולא עובר ממקום למקום. ולכן אפשר להפעיל מערכת בסגנון צבאי אבל כאשר עם ישראל מגיע לארצו וכ"א גר אמנם במקומו אבל גם עשוי להחליף את מקומו מגריו (לפחות בתוך תחום השבט) צריך כאן צורה שונה של פריסת דיינים. א"א שכל דין יהא ממונה על מספר אנשים מסוים כי הם יכולים לשנות את מקומם אלא הדיינים פרוסים לפי מקומות וזוהי בדיוק מצות התורה שופטים בכל שעריך. כל אדם שגר במקום מסוים יש לו ב"ד הממונה על מקום זה.

לדורות.

האם התורה או חכמים מחייבים לדורות הקמת מערכת משפט מערכת מדורגת של בתי דין. בסהמ"צ לרמב"ם בביאור מצות השופטים (עשה קעו) ובעקבותיו גם בחינוך (מצוה תצא) כתוב: מתנאי מצוה זו שיהיו השופטים האלו מדרגה למעלה ממדרגה. אבל הם פרטו ענין זה רק מעט.

נבחן בכמה עניינים האם מדובר על מערכת מדורגת:

1. בירור.

כאשר ב"ד נמוך מסופק כיצד להכריע בדין כלשהו הוא פונה לב"ד שמעליו. כמבואר בסנהדרין (בבבלי פת, ב. ובדומה בירושלמי א, ד): הוצרך הדבר לשאול שואלין מבית דין שבעירן אם שמעו אמרו להן ואם לאו באין לזה שסמוך לעירן. באין לזה שעל פתח הר הבית. באין לזה שעל פתח העזרה. אלו ואלו באין ללשכת הגזית.

אמנם אין הכרח שהבירור יעשה ע"י ב"ד "גבוה" יותר שהרי אם יש דעות שונות בב"ד יכריעו ע"פ רוב הדיינים. אם אחד מג' הדיינים אינו יודע יוסיפו דיינים (משנה סנהדרין כט, א). נראה שאפילו אם כל הדיינים אינם יודעים אפשר להוסיף דיינים ואין הכרח לפנות לב"ד גבוה יותר. יתכן שברוב המקרים לא יבואו לברר בב"ד גבוה יותר אלא כל ב"ד יכריע בכוחות עצמו.

(הרש"ש (במשנה ריש סנהדרין ד"ה ומנין) הקשה מדוע יכריעו בסנהדרין קטנה ע"פ רוב הדיינים ולא ילכו לבי"ד הגדול ונשאר בצ"ע).

בי"ד עליון יותר אינו רק כתובת לדיינים מסופקים אלא גם לבעל דין שרוצה להיות נידון מלכתחילה רק בבית דין הגדול שבירושלים או בבית הוועד ולא בבי"ד נמוך שבעירו (לפי התנאים המבוארים בסוגיא זו בסנהדרין לא, ב ובטור ובשו"ע חו"מ סימן יד).

2. אופן הבירור.

מדברי הנצי"ב עולה דרוג נוסף: הנצי"ב (שמות יח, כו) כתב שטענות הצדדים מתבררות רק בפני בי"ד הראשון. כשהדבר עולה לבירור בבי"ד גבוה יותר הבירור הוא תמציתי וביה"ד הגבוה מברר רק את הענין העקרוני.

3. דרגת איכות הדיינים.

א. במשנה (סנהדרין לב, א) מצאנו ב' דרגות בדיינים: דייני ממונות ודייני נפשות. רמב"ם פירט חלוקה זו: בהל' סנהדרין ב, א-ו ביאר את המעלות הדרושות למינוי בסנהדרין גדולה או קטנה. ואח"כ בהל' ז ביאר את המעלות למינוי בבי"ד של ג'.

ב. הסברא נותנת שבכל בי"ד שהוא גבוה יותר ישבו בעלי מעלה גדולים יותר. וכ"כ רמב"ן (דברים טז, יח).

ג. העלאה בדרגה: בתוספתא חגיגה פ"ב אמרו: כל מי שהוא חכם ועניו ושפוי וירא חטא ופרקו טוב ורוח הבריות נוחה הימנו עושין אותו דיין בעירו משנעשה דיין בעירו מעלין ומושיבין אותו בהר הבית ומשם מעלין ומושיבין אותו בחיל ומשם מעלין ומושיבין אותו בלשכת הגזית. וכן בבבלי סנהדרין פח, ב ורמב"ם ב, ת. (בירושלמי סנהד' א, ד מתחיל מבי"ד דהר הבית).

4. תחומי העיסוק.

במשנה ריש סנהדרין מבואר שיש ג' דרגות: לממונות וכדו' צריך ג' דיינים. לנפשות עונשים וכדו' צריך כ"ג דיינים ולעניינים ציבוריים צריך ע"א דיינים. א"כ מבחינת תחומי הדינים יש ג' דרגות של בתי דין.

האברבנאל (שמות יח) מוסיף שגם בממונות יש חלוקת דרגות לפי גובה הסכום הנידון. כלומר בי"ד קטן ידון עד תקרת סכום כלשהו ובסכום גדול יותר ידון בי"ד גדול ממנו. אמנם הנצי"ב כתב שם (יח, כב) שאכן יתרו שאמר: "הדבר הגדול יביאו אליך" פירושו גדול מצד החכמה הדרושה לפתרונו וגם גדול בכמותו כלומר דין ממון על סכום גדול. אבל כל זה רק לפני מתן תורה שדנו באומד הדעת ואילו לאחר מתן תורה דין פרוטה כדין מאה. וא"כ אין הבדל בענין זה בין בתי הדין השונים.

8. בסנהדרין יז, א למדו דרגת הדיינים בסנהדרי קטנה (וגדולה) מן השרים שבעצת יתרו. רמב"ם פירט את ד המעלות הראויות לבי"ד של ג וגם אותם למד מפרשת יתרו. וצ"ע מה סבר: אם השרים דיתרו הם בי"ד של ג בלבד איך נלמד מזה שגם בבי"ד של ג צריך מיוחסים כמו בסנהדרי קטנה ואם השרים דיתרו הם לא פחות מסנהדרי קטנה איך בבי"ד של ג שמא לא צריך את ד המעלות הנ"ל. וצ"ע.

אלא שדברי הנצי"ב הם רק מצד הדין. כלומר כל ב"ד של ג' דיינים רשאי לדון על סכום גבוה ולאידך גיסא אין ביה"ד הגדול יכול לטעון שאין זה כבודו לדון על פרוטה.

אבל בתולדות ישראל מצאנו שחילקו את עבודת בתי הדין לפי גובה הסכום הנידון. כמו שהביא הרב שמחה אסף בספרו 'בתי הדין וסדריהם אחרי חתימת התלמוד' (ירושלים תרפ"ד, עמ' 50 ועמ' 67).

5. מינוי:

האם מינוי בתי הדין נעשה בדרוג באופן שבי"ד גדול יותר ממנה בי"ד קטן ממנו.

ראשית יש לשאול מי ממנה את ביה"ד הגדול. במהלך סדר הדורות הקב"ה מינה את משה רבנו משה מינה את ע' הזקנים ומכאן כשמת דיין מן הסנהדרין מינו חבריו הנותרים דיין אחר במקומו. ואחר שיבת ציון כשצריך למנות סנהדרין מחדש או לעתיד לבוא, נראה פשוט שהחובה חלה על כל הציבור. שופטים ושוטרים תתן לך היא מצוה המוטלת על הציבור. (אולי המלך צריך לעסוק בזה).

האם כשם שהציבור ממנה את ביה"ד הגדול כך ממשיך ביה"ד הגדול וממנה בתי דין שתחתיו.

במשנה בריש סנהדרין: אין עושין סנהדריות לשבטים אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. שמא נאמר שביה"ד הגדול ממנה בי"ד מרכזי שבטי וזה ממנה בתי דין בכל ערי השבט.

מהו היקף תפקידו של ביה"ד הגדול בענין זה ומהי מהות תפקידו:

א. היקף.

לפי פשט המשנה רק את סנהדרין של שבטים עושים ע"פ בי"ד של ע"א.

רש"י הרחיב דברי המשנה לא רק לשבטים אלא גם לערים. שכתב שם: סנהדריות - שהיו מושיבים סנהדרין קטנה של עשרים ושלושה בכל עיר ועיר, כדכתיב תתן לך בכל שעריך וצריכין בית דין הגדול שבלשכת הגזית לצאת ולהושיבם. וכן ברמב"ם (הל' סנהדרין ה, א): אין עושין סנהדרין קטנה לכל שבט ושבט ולכל עיר ועיר אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. קרבן העדה (בשיירי קרבן א, ה) הקשה מנין לרמב"ם שגם בכל עיר. הר"ם פערלא (ח"ג פרשה א) השיב שפירוש "עושים לשבטים" היינו לצורך השבטים. (אילו נתכוונו רק לבי"ד מרכזי שבטי, היו אומרים: סנהדר' לכל שבט ושבט). ואין שום סברא לחלק בין סנהדרין קטנה אחת לחברתה. וא"כ מדובר גם בסנהדרין של עיר.

לפי"ז יש במימרא זו של המשנה רק ב' דרגות: ביה"ד הגדול ושאר סנהדראות קטנות. בתי דין של ג' דיינים כלל לא הוזכרו.

ב. מהות התפקיד.

יש אומרים שביה"ד הגדול ממנה את הסנהדרין הקטנה ויותר נראה שהמינוי הוא זכות וחובה שמוטלות על הציבור וביה"ד הגדול רק מאשר את המינוי. וכבר עסקנו בזה לעיל.

6. אחריות ופיקוח.

זהו עיקר הענין. האם יש כאן מערכת מדורגת של פיקוח, שבה כל ב"ד גבוה מפקח על בתי הדין הנמוכים ממנו.

א. ערעור.

ערעור על פסק דינו של ב"ד נמוך בפני ב"ד גבוה יותר, מאפשר ליצור פיקוח על בתי הדין. אלא שע"פ תורתנו יכול בעל הדין לנסות לשכנע את ביה"ד שטעה ושיחזור בו. יכול בעל הדין לתבוע מביה"ד את נימוקי פסק הדין כדי ללכת איתם לב"ד גבוה יותר (בית הוועד) ושם לקבל חוות דעת שהיא אולי שונה. כמבואר בסנהדרין (לא, ב): אם אמר כתבו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני כותבין ונותנין לו. בעזרת חוות דעת זו יוכל בעל הדין לנסות לשכנע את בית דינו המקורי. אבל לא יוכל ב"ד גבוה יותר כגון בית הוועד לבטל את פסק דינו של ב"ד נמוך ממנו. ע' בכל זה בסיכום היסודי בספרו של פרופ' אליאב שוחטמן סדר הדין פי"ח-י"ט.

כך היא ההלכה ע"פ המשנה והתלמוד. אבל כבר תיקנו ישראל תקנות במקומות שונים שלפיהן אפשר לערער על פסק דין בפני בית דין גדול שבמדינה ובי"ד זה יכול לבטל את פסה"ד. ענין זה מפורט באריכות בספרו של הרב שמחה אסף שנזכר לעיל. (פרק יא עמ' 47-68). התקנה הראשונה שמוזכרת שם היא משנת ה'קצב בספרד. ולאחרונה בשנת תרפ"א בכינון הרבנות הראשית בא"י.

ב. אחדות התורה - תפקידו של ביה"ד הגדול שבירושלים.**הסמכות:**

בתחילת הל' ממרים (א, א-ב) כתב רמב"ם: בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה והם עמוד ההוראה ומהם חוק ומשפט יוצא לכל ישראל ועליהם הבטיחה תורה שנאמר על פי התורה אשר יורוך זו מצות עשה. וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת אליהם ולהשען עליהן. כל מי שאינו עושה כהוראתן עובר בלא תעשה שנאמר לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל.

א"כ כל ישראל ובכללם כל ב"ד בישראל חייב לעשות כהוראת ביה"ד הגדול. ולא רק ב"ד בישראל שמשופק בהלכה כלשהי חייב לסור למרותם, אלא גם ב"ד בעל דעה בענין כלשהו

שאינו מסופק וכל דייניו פסקו דין כלשהו וביה"ד הגדול הורה הפוך מדעתם, גם בזה חייבים הם לסור למרותו. כי לא שמענו חילוק בדבר. נמצא שפסק של ביה"ד הגדול מבטל פסק של כל בי"ד אחר.

השלטת הסמכות.

האם ביה"ד הגדול יתערב במה שפסקו בתי דין שתחתיו כשלא ערער אחד מבעה"ד. ביה"ד הגדול שבירושלים אינו רק שופט ונענה לפניות שפונים אליו אלא הוא גם מחוקק ויוזם בעצמו גזרות ותקנות. ובעיקר: הוא עמוד ההוראה, כדברי רמב"ם, כלומר הוא צריך לפעול כמרכז התורה השומר על אחדותה ומונע פיצול של הוראות שונות, וא"כ מסתבר שהוא נותן דעתו על פסקי דין של בתי הדין השונים ואם פס"ד כלשהו לא ייראה בעיניו יתכן שיבטל את פסה"ד ההוא.

דבר מסתבר הוא שבעניינים מסוימים יתיר ביה"ד הגדול מנהגי מקומות השונים זה מזה ואולי גם תקנות מקומיות שונות ממקום למקום איש על מחנחו ואיש על דגלו. הכל כמנהג המדינה. נהרא נהרא ופשטיה. לא בכל דבר צריכה לשרור אחידות גמורה. אבל מ"מ לביה"ד הגדול הנ"ל הזכות והחובה להתערב ולדאוג לתורה שהיא בדרך כלל אחידה.

אחר החורבן.

כתב רא"ש (סנהדרין סוף פ"ג): בזמן הזה מסתבר שהחשוב שבדור נקרא בי"ד הגדול וכו' ואמר (לב, ב) צדק צדק תרדוף אחר רבי אליעזר ללוד וכן אחר ר' מתיא בן חרש לרומי. אלמא דאפילו רומי נקרא בי"ד יפה כשאין למעלה הימנו.

בזמן התנאים וגם אח"כ היה עדיין ביה"ד הגדול בא"י בעשר גלויות (רה"ש לא, א). בזמן האמוראים עד הגאונים היה מרכז התורה בבבל בב' או ג' ישיבות ראשיות ומשם יצאה תורה לכל ישראל. אמנם אח"כ נתפזרו ישראל וכבר לא היה מרכז אחד אלא נוצרו מרכזים שונים בארצות שונות. ובי"ד גדול של מדינה אחת כבר אין לו סמכות על מדינה אחרת כמבואר למשל בשו"ת ריב"ש (רעא) שמהר"ם הלוי שהוא "רב אשכנז" אין לו סמכות לגזור על הנעשה בצרפת. ענין זה של הפיצול למרכזים שונים נידון ביסודיות ע"י פרופ' מנחם אלון בספרו המשפט העברי (עמ' 547 ואילך ובהערות הרבות שם).

צ"ע אם ביה"ד הגדול של המדינה פיקח על אחדות פסיקת ההלכה במדינה והאם היה מתערב בפסקי שאר בתי דין גם כשלא ערער אחד מבעלי הדין.

מערכת משפט מדורגת - סיכום:

סוף דבר: מצאנו שהשופטים צריכים להיות ערוכים בעיקר בב' שלבים - בתי דין שפרוטים בכל ישראל והם כפופים לביה"ד הגדול שבירושלים שמפקח עליהם. וכן מצאנו בתולדות ישראל בי"ד גדול של מדינה שאפשר לערער בפניו והוא ממלא במידה מסוימת בתקופת גלות ישראל את מקומו של ביה"ד הגדול שבירושלים. מערכת מדורגת שיש בה שלבים רבים מצאנו רק בתהליך התיעצות ובירור ספקות וכן בהעלאה בדרגה של דיין.

פעולת ביה"ד - הוראה דין וכפיה

1. כפיה.

יש הוראה באיסור והיתר ויש דין בממונות. יש כפיה באיסור והיתר ויש כפיה בממונות. באיסור והיתר יש חובת הוכח תוכיח וכהמשך לזה כפיה לקיים מצוות עשה (כתובות פו, א) וכן חובת אפרושי מאיסורא (יו"ד שג, א). וכמובן שיש כפיה בממונות שבי"ד כופה על החייב לשלם את חובו. כל זה בסתם הלכה שאין בה מחלוקת.

בענין שיש בו דעות שונות אין מורה הוראה יכול לכפות את הוראתו על מישהו, וגם בדינים יכול בע"ד לטעון כנגד ביה"ד: קים לי כהחולקים על פסק דינכם. (וכבר דנו בגבולותיה של סענה זו. לסקירה יסודית וציון למקורות רבים ע' בדבריו של הרב דוד בס במחקרים בכלכלה ומשפס ע"פ ההלכה של מכן כת"ר ח"א עמ' 27-35).

בהלכה שאין בה מחלוקת וממילא יש בה כח של כפיה, יש הבדל בין הוראה לדין: מורה הוראה נדרש רק לברר את האמת ואילו לבי"ד יש סדרים, אם בי"ד פעל שלא כנדרש אין לו כח לכפות כגון למ"ד ששנים שדנו אין דיניהם דין, כלומר אע"פ שדבריהם אמת, אע"פ שהוראתם הוראה, אין דינם דין. כלומר אין זו הכרעה מחייבת ואין לה כח כפיה לכפות את בעלי הדין לשמוע לפסיקתם.

2. דין.

שנים שדנו למ"ד אין דיניהם דין, האם בעל הדין שהפסיד צריך לקבל עליו את פסק הדין אם הוא רוצה לצאת ידי שמים.

לכאורה יש מקום לומר ששנים שדנו אין דיניהם דין אבל הוראתם הוראה. כלומר כח כפיה אין להם אבל לברר את עצם הדין הרי ביררו ולכן הרוצה לצאת ידי שמים צריך לשמוע להם. כפי שהיה שומע למורה הוראה. לכאורה אין חילוק בין דין להוראה אלא בכח הכפיה הנדרש לדין.

או שמא יש חילוק נוסף בין דין להוראה - וכן ביאר מו"ר הרב מרדכי שטרנברג: בהוראה צריך רק את בירור האמת. אין גדרים מיוחדים בהוראת הוראה. כל מי שהוא גמיר וסביר ושימש ת"ח ראוי להורות. הוראת איסור והיתר היא רק גילוי מילתא. אבל ל"דין" יש גדרים מיוחדים: יש לו זמן - אין דנים אלא ביום, ויש לו סדרי קבלת עדות. אמנם לא נראה שאם לא התקיימו סדרים אלו לא יצאה האמת לאור. אין כאן בעיה בבירור האמת, אלא דין הוא דבר שצריך הכרעה. ללא הכרעת ב"ד, הבירור נשאר במחשבה ואינו ליישום במעשה. להכרעה זו נצרך גם מספר הדיינים. לכן אפילו הנתבע מסכים לצאת ידי שמים, אם דנו אותו שנים אינו חייב לשלם כיון שלא היתה כאן הכרעת דין.

עפ"ז אפשר להבין את דברי תוס' בסנהדרין (ב, ב ד"ה ליבעי בסופו) שכתבו: א-להים לא אמילי דעישוי (=כפיה) מיירי אלא בדין עצמו. תוס' מחלק בין כח הכפיה שמקורו מדרשת "לפניהם" לבין הדין שמקורו מדרשת "א-להים". ב' עניינים שכ"א עומד בפני עצמו ומצריך דרשה לעצמו. יש כפיה ויש דין. ודברים אלו צריכים עיון, שהרי כל עניינו של הדין לכאורה הוא היכולת לכפות ולמה לנו ב' דרשות. אלא מכאן שיש גדר ותנאים לדין גם כשאין צורך בכפיה. תנאים שבלעדיהם הדין אינו דין וכמו שנתבאר לעיל.

תפקיד בתי הדין

האם הדיינים הם עושי צדק (בציווי ד') או משרתי הציבור (אדם פרטי או החברה בכללה). (האם הם שלוחי דרחמנא או שלוחי דידן).

כלומר האם הדיינים צריכים להיות זמינים לעזור לכל אחד שיש לו תביעה כנגד חברו או כנגד מוסד ציבורי ואם הציבור מסתדר בעצמו ואינו נזקק לשירותי הדיינים הרי שאין להם תפקיד או שמא הם שלוחי ד' שצריכים להנהיג את המשפט בעם להנהיג דרכי יושר וצדק ומוסר, גם אם אף אדם פרטי אינו מזעיק אותם. האם ביה"ד יוזם פעולה מעצמו או רק נענה לקריאות הציבור.

בתחום הפלילי ודאי שבתי הדין הם שלוחי דרחמנא. בפיקוח על צניעות ברגלים. (רמב"ם יו"ט ו, כא). בפיקוח על מסחר: מידות ומשקלות והפקעת שערים. (ב"ב פט, א. רמב"ם גניבה ח, כ). גם כשאין תביעה מצד אדם כלשהו. בפיקוח כללי: יסבבו בשוקין וברחובות ויביטו עניני העם בעסקיהם עד שלא יעשו עול ואפילו בדבר מועט. (רמב"ם בטהמ"צ עשה קעו). וכן: להכות כל מעוות. כל שיראו בו ערות דבר מביאין אותו לבי"ד. (רמב"ם סנהדרין א, א. א"כ ביה"ד יוזם פעולה ולא רק נענה לקריאת הציבור.

בסברא נראה שביה"ד מפעיל רק פיקוח מונע, פיקוח ע"מ למנוע עבירות. אין ביה"ד מפעיל בילוש ע"מ להעניש, שהרי א"א להלקות עובר עבירה אפילו כשיש עדים אם לא התרו בו. ומה

יועיל שנחשוף את העברייין אם לא היתה התראה. וא"כ הענשת אדם על עבירה תהא רק ביוזמת העדים שראוהו והתרו בו והם באים לביה"ד. מהלך של עונש (מלקות) מופעל בתחילתו ע"י עידי התראה ולא ע"י ביה"ד. (כ"כ רש"ר הירש ריש פרשת שופטים).

במה שקוראים המשפט האזרחי (תביעות שבין אדם לחברו) נראה לומר שגם בזה הדיינים ממונים על עשיית הצדק והם שלוחי רחמנא, אלא שהצדק מתברר ע"י תביעת בעל הזכות. לכן אם בעל הזכות אינו תובע, ביה"ד לא יתבע במקומו כי מסתמא הוא מחל. יצא קול שפלוני אינו תובע את זכותו מחמת פחד וכד', מסתבר שבי"ד יזדקק לחקור אם יש כאן ויתור מרצון או לחץ כעין אונס.

א"כ למעשה ביה"ד פועל בעיקר ע"פ פניות הציבור.

שוטרים - משטרה

1. חיוב הקמת המשטרה.

כפי ששאלנו על העמדת השופטים, כן יש לשאול מי מצווה להעמיד שוטרים: הציבור או ביה"ד.

2. ניהול המשטרה.

ועוד יש לשאול האם המשטרה היא זרוע של ביה"ד או בעלת פעולה עצמאית.

בפשטות המקרא - שופטים ושוטרים תתן לך, משמע שהציבור מצווה על העמדת השוטרים ולא השופטים. וכן משמע ברמב"ם (סנהדרין א, א).

בענין ניהול המשטרה כתב רמב"ם (שם): וכל מעשיהם ע"פ הדיינים. ועדיין צ"ע מהו: ע"פ הדיינים. האם כוונתו שביה"ד מפעיל את המשטרה או שהמשטרה מנוהלת באופן עצמאי וביה"ד רק מבקר אותה ע"י נתינת אישורי פעולה.

בתוספתא (סנהדרין רפ"ח) מופיע השם: שוטרי הדיינים. שמא נלמד מכאן שיש מחלקה במשטרה שנקראת שוטרי הדיינים. אבל המשטרה כולה אינה כפופה לביה"ד. או להיפך: זהו שמם של כל השוטרים וא"כ המשטרה היא זרוע של ביה"ד.

במשנה (קדושין פ"ד) מצאנו את השם: שוטרי הרבים. וכן מצאנו במקרא משטרה צבאית: והיה ככלות השוטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם (דברים כ, ט). א"כ המשטרה אינה עוסקת רק בענייני דין.

סיכום

התורה עוסקת בעיקר בעקרונות וממעטת לעסוק בסדרים⁹. מסתבר שהתורה משאירה את קביעת הסדרים לכל מקום וזמן לפי הבנת חכמי הדור בשכלם הישר. וכן היה בתולדות ישראל שתיקנו תקנות של סדרי מערכת משפט במקומות שונים. יהי רצון שיקימו בנו ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועצין כבתחילה.

נספח - בי"ד מרכזי שבטי

שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ד' א-להיך נותן לך לשבטיך. האם התורה חייבה להקים בי"ד מרכזי שבטי. האם לשבטיך מתאר את מתנת ד' שנתן לך או מוסב למעלה: תתן לך בכל שעריך לשבטיך ובזה מציין שני חיובים: תתן בכל שעריך ותתן לשבטיך.

א. פרשני המקרא.

רמב"ן הסתפק בזה.

אברבנאל: בפשט הפסוק אין חיוב הקמת בי"ד שבטי.

אור החיים הקדוש: אחר שציוה להעמיד בכל עיר, א"צ בבי"ד מרכזי שבטי. אלא שאילו כתב רק שעריך היינו אומרים שער אחד - בי"ד אחד לכל ישראל. לכן כתב לשבטיך. לכן בברייתא בסנהדרין טז, א הפכו סדר הפסוק והקדימו שבט לשער, ללמד שאחר החיוב בכל שער, א"צ בבי"ד דשבט.

ב. משנה.

לכאורה יש הוכחה מן המשנה בריש סנהדרין: אין עושין סנהדריות לשבטים אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. א"כ מקימים בי"ד לשבט. אבל אפשר לפקפק ולטעון שלא מוכח שיש חובה להקים בי"ד כזה, ויתכן שהמשנה רק אמרה שאם מקימים צריך אישור בי"ד הגדול.

9. למשל בפרשת המלך לא עסקה התורה כלל בסדרי מימשל והנהגה. רק דרשה שהמלך יקפיד על מוסרו האישי ע"י שלא ירבה נשים סוסים ורכוש. ובעיקר ע"י שיקרא בספר התורה שעמו תמיד.

ג. הספרי והברייתא בבבלי.

בספרי (שופטים פסקא א) ובברייתא בסנהדרין (טז, ב): מנין שממני ב"ד לכל שבט ושבט ת"ל ושופטי לשבטיך וכו'. על איזה ב"ד מדובר. נראה שנחלקו בזה ראשונים:

1. תוס', תוס' רא"ש ור"ן ביארו שאין מדובר בב"ד מרכזי של השבט אלא במצב שבו בעיר אחת גרים אנשים מב' שבטים שאז צריך באותה עיר ב' בתי דין. אפשר לקרוא לזה ב"ד שכונתי שבטי. בתוך העיר גרים בני שבטים שונים בשכונות שונות ולכל שכונה יש ב"ד.

יש להעיר שתוס' וסיעתו פירשו את הברייתא, אבל המשנה: אין עושין סנהדריות לשבטים וכו' ודאי עסקה בב"ד מרכזי שבטי, כי לא יתכן שהמשנה עסקה בב"ד שכונתי ולא עסקה בב"ד עירוני.

פירוש זה מתקבל יפה לפי סדר הפסוק והספרי שפתחו בב"ד של העיר ואח"כ של השבט שהוא הפיצול בתוך העיר. כלומר מן הגדול (ב"ד עירוני) אל הקטן (ב"ד שכונתי). אבל בברייתא שונה הסדר וב"ד של שבט מוזכר לפני ב"ד של עיר. וא"כ לפי"ז קשה מאד לקבל את פירוש תוס' וסיעתו דאין הזכירו את הפיצול בתוך העיר קודם שהזכירו את ביה"ד של העיר. ויותר מסתבר לפרש שמדובר בב"ד מרכזי שבטי וסדר הברייתא הוא מן המרכזי אל הפרטי יותר¹⁰.

2. רמ"ה כתב בביאור דברי ר' יהודה בברייתא (שאמר: אחד ממונה על כולם) שר' יהודה חולק על ת"ק: ר' יהודה אומר ב"ד אחד ממונה על השבטים כולן וכו' אבל שופטים לכל שבט לית ליה. א"כ נראה שהרמ"ה מבאר שלת"ק יש חיוב הקמת ב"ד שבטי מרכזי וע"ז חולק ר' יהודה וסובר שדי בביה"ד הגדול הממונה על כל ישראל וא"צ בב"ד מרכזי שבטי¹¹. דברי ר' יהודה בברייתא מופיעים אחר ענין ב"ד שבכל עיר, אע"פ שאין הוא עוסק בענין העירוני. לפי רמ"ה עדיף היה לכאורה שדברי ר' יהודה יבואו אחר הזכרת ב"ד דשבט וקודם ב"ד דעיר. אבל אין זה קשה כי הברייתא רצתה להביא דברי ת"ק בשלמותם (שבט ועיר) ורק אח"כ את דברי ר' יהודה.

א"כ לתוס' וסיעתו לא שמענו על חיוב הקמת ב"ד מרכזי שבטי ולרמ"ה נחלקו בזה ת"ק ור' יהודה¹².

דעת רש"י: רש"י פירש בדברי ר' יהודה שאחד ממונה הוא ביה"ד הגדול וא"כ יתכן שפירש כרמ"ה. אבל אין הכרח דאפשר שלדעתו אין ר' יהודה חולק על ת"ק אלא שת"ק דיבר רק על החובה הכללית להעמיד בתי דין. כלשון הברייתא: ת"ר מניין שמעמידין שופטים לישראל ת"ל שופטים תתן וכו'¹³. ור' יהודה הוסיף ענין ב"ד הגדול. וא"כ אין לדעת עמדתו של רש"י במח' תוס' ורמ"ה.

10. גם סדר דברי הספרי אינו ראה הכרחית לפירוש תוס' וסיעתו כי אפשר לפרש בספרי שאכן יש ב"ד מרכזי לשבט והפסוק והספרי הלכו מן הקטן (ב"ד עירוני) אל הגדול (ב"ד שבטי).

11. אפשר להתעקש ולומר שגם הרמ"ה סובר כתוס' ומש"כ: ר' יהודה אומר ב"ד אחד ממונה על השבטים כולן. אבל שופטים לכל שבט ושבט לית ליה, כוונתו: ב"ד עירוני אחד ממונה על כל תושבי העיר אף שהם בני שבטים שונים וכן בהמשך דבריו. בקיצור: לא דיבר על ב"ד מרכזי שבטי אלא על ב"ד עירוני. אבל פשוט לשונן מורה נגד תוס'.

12. לתוס' ר' יהודה לא עסק כלל בב"ד שבטי אלא בענין הצורך להעמיד בכל ב"ד אב ב"ד. וכן אין צורך לומר לפי"ז שר' יהודה חולק על ת"ק.

13. ולא כלשון הספרי: מנין שממנים ב"ד לכל ישראל ת"ל שופטי תתן לך וכו'. אכן בדק"ס בבבלי: בכ"ק - שופטים לכל ישראל.

ד. תוספתא.

בתוספתא ספ"ג: סנהדרין נוהגת בארץ ובחול וכו'. אלא בא"י עושין אותן בכל עיר ועיר בחול עושין אותן פלכים פלכים. רשב"ג אומר לשבטיך ושפטו, מצוה על השבט שיהא דן את שבטו.

הפרי חדש (בחיבורו מים חיים) ביאר שלפי התוספתא אפשר לטעון שת"ק ורשב"ג נחלקו אם יש ב"ד שבטי בכלל או לא. (מובא בהערות על החינוך במנ"ח הוצאת מכון ירושלים, מצוה תצא, הערה ו')

אמנם דבריו בנויים על כך שבדברי ת"ק בתוספתא יש עיר ופלך ואין שבט. ואפשר להוסיף שגם בברייתא דמכות (ז, א) יש מדינה ופלך ואין שבט ועיר. ובמחכ"ת יש לדחות את דבריו, דפלך היינו שבט ואין כאן מחלוקת. וכמ"ש הלח"מ ריש הל' סנהדרין.

ה. רמב"ם.

יש מבוכה בבירור שיטת רמב"ם בזה. בסהמ"צ כתב: מתנאי מצוה זו. שיתמנו בכל עיר. ויתמנו בירושלים ב"ד הגדול. ועיר (קטנה) יתמנו בה ג'. ולשון ספרי. מנין שממנין לכל שבט וכו'. בתחילת הל' סנהדרין לא הזכיר רמב"ם ב"ד של שבט. גם בהל' ממרים (א, ד) בתיאור ההדרגה בבירור הלכה מסופקת, לא הזכיר ב"ד של שבט. ורק בפ"ה ה"א כתב: אין עושין סנהדרין קטנה לכל שבט ושבט ולכל עיר ועיר אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. וכן בהל' שגגות (יג, א) הזכיר ב"ד של שבט. א"כ רמב"ם נמנע מלכתוב **מצוה** להעמיד ב"ד מרכזי שבטי ומאידיך הזכירו בדרך אגב.

כס"מ (א, א) תמה על השמטת רמב"ם.

האחרונים ביארו את דעת רמב"ם באופנים שונים:

1. חובה.

לח"מ: מש"כ רמב"ם (א, א) בכל פלך ופלך, כוונתו בכל שבט ושבט. וקרוב לזה כתב ערוך השלחן (ח"מ א אות טז): בבית ראשון - ב"ד מרכזי של שבט. בבית שני (שנתערבבו השבטים) - ב"ד מרכזי של פלך.

2. חובה זמנית.

הרח"ד הלוי (דבר המשפט פ"א הל' א-ב ס"ו) כתב שהמצוה הקבועה היא רק בתי דין עירוניים. אלא שבתחילה עד שמתגברים על קשיי ההקמה (בימי יהושע או בכל תקופה שצריך להקים מערכת משפט מחדש) יש להקים ב"ד אזורי הוא ביה"ד השבטי, ואח"כ כשקמו בתי דין עירוניים שוב א"צ בב"ד האזורי.

3. רשות.

משנת יעבץ (ח"מ סימן ז): לרמב"ם אין מצוה לכן לא כתב בפ"א. אמנם יש רשות (כמ"ש הרמ"ה טז, ב בדעת ר' יהודה. כלומר שרמב"ם פסק בזה כר"י ונגד חכמים). לרשות זו יש נפ"מ לפי ר' יהודה לענין הוראת שגגה של בי"ד (אלא שהלכה כחכמים בזה שרק על שגגת בי"ד הגדול מביאים פר העלם דבר). כיון שיש רשות להעמיד בי"ד כזה, הזכירו רמב"ם בפ"ה¹³. צפנת פענח (הובא במרגליות הים במשנה) כתב שבי"ד של כהנים במשנה כתובות פ"א זהו בי"ד של השבט.

ויש להביא ראיה שאין בי"ד מרכזי שבטי:

במשנה - אין עושין עיר הנדחת אלא ע"פ בי"ד של ע"א. ובגמ' (טז, ב) הביאו מקור לזה: איש ואשה אתה מוציא לשעריך ואי אתה מוציא כל העיר כולה לשעריך. כלומר: בי"ד עירוני אינו יכול לדון עיר שלמה אלא צריך בי"ד **גדול יותר**. א"כ לא הביאו מקור מפורש שצריך בי"ד הגדול אלא רק שללו את יכולתו של בי"ד עירוני לדון את כל העיר. אבל אם יש בי"ד של שבט מדוע צריך ללכת דווקא לבי"ד הגדול. ומכאן לכאורה שאין בי"ד של שבט והשלב שגדול מבי"ד של עיר הוא בי"ד הגדול שבירושלים.

13. במשנת יעבץ (הנ"ל) הציע גם לפרש שרמב"ם סובר כתוס' (בי"ד שכוונתי שבטי). אבל במח"כ זה אינו, שהרי רמב"ם לא כתב דבר מזה.